

Mieczysław Gogacz jako twórca tomizmu konsekwentnego

1. Droga ustalania tomizmu konsekwentnego

Mieczysław Gogacz – jak wiadomo¹ – pierwsze swoje prace naukowe poświęcił historii filozofii, a w niej przede wszystkim dziejom neoplatonizmu w filozoficznej i teologicznej warstwie kultury średniowiecznej. Nie oznacza to, że nie stykał się z filozofią św. Tomasza z Akwinu; wręcz przeciwnie: cała kultura katolicka tamtych czasów, w której Gogacz kształtował się od wczesnego dzieciństwa, oparta była na Tomaszu i przesiąknięta tezami tomistycznymi. Tego tomizmu uczył się w liceum biskupim w Płocku oraz na studiach filozoficznych na KUL, szczególnie na zajęciach ks. Stanisława Adamczyka i o. Wojciecha F. Bednarskiego. Był to tomizm tradycyjny, apologetyczny, mający bardziej strukturę światopoglądu niż systemu filozoficznego. Nic więc dziwnego, że Gogacz, trafiwszy nawet pod skrzydła prof. Stefana Swieżawskiego, raczej stronił od badań tomistycznych. Pod koniec studiów zaczął chodzić na wprowadzone właśnie zajęcia z metafizyki o. Mieczysława A. Krapca, który wykładał tomizm egzystencjalny i wspólnie z prof. Swieżawskim zorganizował „klub dyskusyjny” nad tomizmem. W dyskusjach tych, jak wspomina Swieżawski, uczestniczyli, oprócz jego i Krapca, także ks. Stanisław Kamiński, ks. Karol Wojtyła, ks. Marian Kurdziałek, prof. Lech Kalinowski². Pod wpływem tych dyskusji także Mieczysław Gogacz zaczął analizować punkty wyjścia i główne tezy tomizmu, będąc początkowo gorącym zwolennikiem tomizmu egzystencjalnego w wersji Gilsona i Krapca³. Znajomość tego tomizmu niewątpliwie pogłębił pobyt na stypendium u Gilsona (1957/58), jednakże habilitacja Gogacza w 1960 roku nadal dotyczyła problematyki neoplatońskiej.

Powrót do zainteresowań tomistycznych i powolne dystansowanie zastanych formuł tomizmu, w tym tomizmu egzystencjalnego, zbiega się u Mieczysława Gogacza z uzyskaniem

¹ Zob. M. Zembrzuski, A. Andrzejuk, *Mieczysław Gogacz jako historyk filozofii*, w: *Opera philosophorum mediæ ævi*, t. 10, Warszawa 2011, s. 13-24.

² Zob. Wstęp do trzeciego wydania *Bytu* (wywiad z prof. S. Swieżawskim), w: S. Swieżawski, *Byt. Zagadnienia metafizyki tomistycznej*, Kraków 1999³, s. 13.

³ Świadectwem tego jest skrypt dla studentów, zatytułowany: *Ważniejsze zagadnienia metafizyki*, Lublin 1973 (skrypt powstał na długo przed jego wydrukowaniem).

samodzielności naukowej i przeniesieniem się na warszawską Akademię Teologii Katolickiej (1966).

Książki noszące tytuły *Obrona intelektu* oraz *Istnieć i poznawać* (1969) nie stanowią już prac historycznych, lecz są wyraźnym opowiedzeniem się po stronie filozofii św. Tomasza z Akwinu i, w świetle jego ustaleń, stanowią próbę polemiki z współczesnym idealizmem. Stanowią już prace w pełni samodzielne i są pierwszym krokiem w dystansowaniu zastanych wersji tomizmu w kierunku bardziej wiernego z tekstami odczytania myśli Akwinaty. Można powiedzieć, że *Obrona intelektu* oraz *Istnieć i poznawać* stanowią pierwsze kroki w ramach tomizmu egzystencjalnego w kierunku konsekwentnej jego wersji. W dziedzinie koncepcji bytu zwraca się bowiem w tomizmie konsekwentnym szczególnie uwagę na to, iż J. Maritain i E. Gilson, eliminując spośród tez tomizmu egzystencjalnego ujęcia Arystotelesa, Suareza i Wolffa, nie uwolnili go od interpretacji awiceniańskich, występujących w tekstach Tomasza jako stosowana przez niego erudycja, a nie myśl własna.

2. Określenie tomizmu

Profesor M. Gogacz sam tomizm określił następująco: „tomizmem jest myśl św. Tomasza, upowszechniana przez studiowanie i głoszenie treści jego dzieł”⁴. W tak wyrażonym określeniu dostrzec można trzy elementy, które należy właściwie zrozumieć:

2.1. tomizm to myśl św. Tomasza;

2.2. tomizm polega na studiowaniu treści dzieł św. Tomasza;

2.3. tomizm jest upowszechniany przez głoszenie treści dzieł św. Tomasza.

Wbrew wszelkim twierdzeniom zarzucającym komentatorom Akwinaty sztywne trzymanie się jego tekstów, wbrew zarzutom o skostniałą systemowość, tak określony tomizm jest ciągłym i żywym poszukiwaniem autentycznych twierdzeń tego autora, poszukiwaniem jego filozofii. Odnośnie do pierwszego zdania (2.1.) może się pojawić wątpliwość dotycząca jego tautologiczności. Jednak nie każdy „tomizm” rzeczywiście wyraża myśl św. Tomasza z Akwinu, a ciągłe próby precyzowania jego filozofii, czasami przybierające postać „naprawiania”, dobitnie pokazują, że można od niej odejść, jednocześnie łącząc czy porównując ją z osiągnięciami współczesnej filozofii. Takie połączenie przybiera postać tomizmu transcendentalnego, fenomenologizującego, analitycznego. Niejednokrotnie również krytycy tomizmu podkreślają odejście studiujących filozofię *ad mentem sancti Thomae* od

⁴ M. Gogacz, *Tomizm*, „*Studia Philosophiae Christianae*” 30 (1994) 1, s. 99; por. tenże, *Platonizm i arystotelizm (dwie drogi do metafizyki)*, Warszawa 1996, s. 91.

myśli Tomaszowej⁵. Spoglądając na dzieje tomizmu można stwierdzić, że nie zawsze przez „tomizm” rozumiano myśl Akwinaty.

Wyróżnione, pierwsze określenie tomizmu może budzić współcześnie nieporozumienia związane nie tylko z otwarciem się tomistów na wyniki współczesnej filozofii, ale również zachowawczym krytykowaniem jej założeń. Nieporozumienia związane są z tym, czy dopuszczalne (możliwe) jest znajdowanie filozofii w tekstach Tomasza z Akwinu, skoro bez wątplenia był on teologiem?⁶ Zdaniem M. Gogacza, myśl filozoficzna św. Tomasza podawana w traktatach teologicznych jest różna od samej teologii, zarówno w przedmiocie badań, jak też w sposobie uzasadniania twierdzeń o tym przedmiocie (teologia – objawione relacje człowieka z Bogiem; metafizyka – byt jako istnienie i istota)⁷. Jak się wydaje, opór wobec doszukiwania się w tekstach Akwinaty filozofii, która nie różniłaby się od arystotelizmu jest słuszny, jednak tylko częściowo, ponieważ myśl św. Tomasza radykalnie się przecież różni od arystotelizmu.

W opinii M. Gogacza bardzo trudna do zrealizowania jest „jedna recepcja myśli” św. Tomasza. Trudność jest związana z tym, że do poznawania tej myśli przystępujemy z określonym bagażem intelektualnym, z inną wrażliwością na to, co akcentuje św. Tomasz. Obciążenia kulturowe sprawiają, że myśl Akwinaty jest łączona z twierdzeniami innych aktualnych filozofii, często z intencją wyrażenia w współczesnym języku filozoficznym osiągnięć tego średniowiecznego myśliciela. Ponieważ jednak nie zostało ustalone jedno rozumienie myśli zgodne z treścią dzieł, dlatego powstają różne odmiany recepcji metafizyki, a więc również różne wersje tomizmu⁸. Warto podkreślić w tym miejscu, że charakterystyczne dla tomizmu konsekwentnego, w stosunku do różnych odmian tomizmu, jest branie pod uwagę teorii „mowy serca”, korzystanie w koncepcji człowieka z teorii własności transcendentalnych, odczytanie teorii bytu z perspektywy aktu istnienia jako pryncypium bytu jednostkowego, o charakterze współtworzywa bytowego.

„Studiowanie... treści jego dzieł” (jako wyróżniony punkt drugi w określeniu tomizmu – 2.2.) należy rozumieć w ten sposób, że tomizm ma być wierny treści tekstów św. Tomasza. Sprowadza się to właściwie do wnikliwego dociekania tej treści w jego pismach za pomocą metod uwzględnionych przez właściwą koncepcję historii filozofii. Odczytanie treści dzieł dokonuje się zgodnie z wypracowaną przez E. Gilsona trójstopniową analizą: historii

⁵ Por. T. Bartoś, *Koniec prawdy absolutnej. Tomasz z Akwinu w epoce późnej nowoczesności*, Warszawa 2010, s. 5-7.

⁶ Por. *Święty Tomasz teolog. Wybór studiów*, red. M. Paluch, Warszawa–Kęty 2005; J. P. Torrell, *Święty Tomasz z Akwinu. Mistrz duchowy*, tłum. A. Kuryś, Poznań–Warszawa 2003.

⁷ Zob. M. Gogacz, *Filozofia tomistyczna w Polsce*, „Życie i Myśl” 31 (1981) 4, s. 67.

⁸ Zob. M. Gogacz, *Elementarz metafizyki*, Warszawa 1987, s. 149.

literatury filozoficznej, historii doktryn filozoficznych, historii problemów⁹. M. Gogacz zastosował tę metodę w badaniu *De ente et essentia* oraz wyprowadził z tego tekstu podstawowe – choć nie wszystkie – twierdzenia charakterystyczne dla tomizmu konsekwentnego¹⁰.

Analiza historyczno-filozoficzna pozwala na wydobywanie z tekstów Tomasza charakterystycznej dla niego teorii bytu, w oparciu o którą rozwiązywane są pozostałe problemy zarówno filozoficzne jak i teologiczne. Dokonuje się ona właściwie poprzez cztery elementy: a) odróżnianie pytań i problemów od odpowiedzi i ich rozwiązań; b) analizowanie samych pytań; b) analizowanie odpowiedzi; c) precyzowanie odpowiedzi; d) analizę erudycji oraz jej roli¹¹. „Treść dzieł” Tomasza z Akwinu to nic innego jak ich „zawartość problemowa”, są to tematy, odpowiedzi oraz sposoby ich rozwiązania. Studiowanie treści dzieł, a więc pełna aktywność ludzkiego intelektu w poszukiwaniu intencji myśli św. Tomasza, nie polega na obronie samej formuły zawartej w tekście. Studiowanie jest ciągłym rozróżnianiem teorii bytu, która jest stała od zmiennych (choćby w zależności od dzieła) sposobów jej wyrażania. Byłoby zbyt optymistyczne, a w konsekwencji błędne, stawianie znaku równości pomiędzy językiem i porządkiem wykładu, terminami i ich znaczeniem przyjmowanym w XIII wieku a samą treścią twierdzeń Akwinaty¹². Posiadał on przecież ogromną wiedzę, którą wykorzystywał w konstruowaniu swoich traktatów i komentarzy. W tej erudycji należy oddzielać twierdzenia wypracowane przez niego od twierdzeń przytaczanych jako argument czy teza kontrastująca lub wyłącznie jako punkt wyjścia analiz czy też tło problemowe.

Studiowanie polegające na wierności treści tekstów polega również na dystansowaniu własnej erudycji studiującego, za pomocą której często wyjaśnia on myśl św. Tomasza. Jest to problematyczne szczególnie w odniesieniu do teorii istnienia, która może zostać przedstawiona niedokładnie, niewłaściwie, a nawet niezgodnie z ujęciem Tomasza. Taka pokusa ma związek z chęcią akcentowania tego, co według komentatorów jest użytecznym rozwiązaniem dla naszych czasów. Niestety poddawanie się temu, co współczesne i modne, zawsze stanowiło cechę charakterystyczną tomizmu (utożsamienie myśli Tomasza z arystotelizmem – Kajetan, Jan od św. Tomasza; naświetlanie myśli Tomasza ujęciami

⁹ Por. J. Czerkawski, *Gilsonowska koncepcja historii filozofii*, „Roczniki Filozoficzne” 13 (1963) 1, s. 61-72; zob. M. Gogacz, *W sprawie koncepcji historii filozofii*, „Zeszyty Naukowe KUL” 7 (1964) 3, s. 53-57; tenże, M. Gogacz, *O pojęciu i metodzie historii filozofii*, „Ruch Filozoficzny” 25 (1966) 1, s. 70-80.

¹⁰ Zob. M. Gogacz, *Zawartość problemowa traktatu „De ente et essentia” Tomasza z Akwinu*, w: *Opera philosophorum medii aevi*, red. B. Bejze, t. 1, Warszawa 1976, s. 9-107.

¹¹ Zob. M. Gogacz, *Zawartość problemowa traktatu „De ente et essentia” Tomasza z Akwinu*, dz. cyt., s. 26-31.

¹² Por. M. Gogacz, *Współczesne interpretacje tomizmu*, „Znak” 15 (1963) 113, s. 1339-1341.

neoplatońskimi – Tomasz Sutton, Idzi Rzymianin; weryfikowanie twierdzeń teorii bytu wynikami nauk szczegółowych – tomizm lowański; wiązanie myśli Tomasza z heglizmem, kantyzmem, fenomenologią, filozofią analityczną, postmodernizmem).

Studiowanie treści dzieł Akwinaty polega również na uwalnianiu jego myśli od obcych twierdzeń i doktryn, które wpłynęły i były wyrażane przez niego w postaci erudycji. Dotyczy to szczególnie esencjalizującego pojmowania bytu, który próbuje zdystansować interpretacja myśli Tomasza nazywana tomizmem egzystencjalnym. Prof. M. Gogacz wprost uważa, że wypracowanie teorii bytu zgodnej z myślą św. Tomasza polega na wyzwalaniu ujęć tomistycznych z esencjalizmu. Jeżeli twierdzi się, że pierwszym elementem składowym bytu jest możliwość jako stan bytu, albo możliwość jako czysta niesprzeczność lub nawet pojęcie aktu istnienia, to mamy do czynienia z tomizmem esencjalizującym¹³. Esencjalizm będzie przyznaniem samodzielnego istnienia czemuś, co istnieje jako element (istnienie, istota, materia). Dodawanie do siebie różnych innych części spowoduje powstawanie *compositum*, które nie będzie zawierało w sobie racji tłumaczącej swoją jedność (ta jedność będzie wyłącznie addycyjna). Na taką strukturę tomizmu miały wpływ dwie tradycje filozoficzne – wolfiańska i kajetanowska. Ich wpływ i dominacja w ujęciach metafizyki św. Tomasza zostały omówione przez M. Gogacza w artykule: *Współczesne interpretacje tomizmu*¹⁴. W artykule tym została również przedstawiona droga tomizmu egzystencjalnego „wydobywania się” z esencjalizmu przez wyakcentowanie roli aktu istnienia.

Wszystkie wymienione „rodzaje tomizmów” właściwie można sprowadzić do dwóch. Ich wyróżnienie pochodzi właśnie z podejścia do studiowania treści tekstów Akwinaty. Z pewnością ciągle trwa proces odkrywania autentycznej myśli św. Tomasza, dlatego tę myśl można precyzować (tomizm precyzujący) bądź bronić i zatrzymywać w takiej samej formule w jakiej pozostawiona jest w interpretacjach (tomizm zachowawczy). Niezwykle jest stwierdzenie M. Gogacza, jako twórcy tomizmu konsekwentnego, będącego formą tomizmu precyzującego, że tomizmem zachowawczym staje się każdy tomizm, „wtedy, gdy jest wierniejszy swojej jakiegóż interpretacji niż myśli św. Tomasza, wciąż na nowo i coraz pełniej odczytywanej”¹⁵.

Tomizm konsekwentny polegający na studiowaniu myśli Akwinaty sprowadza się do studiowania jego dzieł drogą erudycyjną, ale również do „zrozumienia przez poznanie”. Polega to na tym, że „czytając jego dzieła zarazem według jego wskazań i wyjaśnień

¹³ Zob. M. Gogacz, *Współczesne interpretacje tomizmu*, dz. cyt., s. 1344.

¹⁴ Zob. tamże, s. 1345-1349.

¹⁵ Tamże, s. 1353.

obserwujemy wpływ bytu na władze poznawcze”¹⁶. Uwypuklając i odróżniając poznanie od bytowania dochodzimy do podstawowych twierdzeń tomizmu konsekwentnego¹⁷.

„Upowszechnianie” oraz „głoszenie treści dzieł” również należy do charakterystycznych cech tomizmu (2.3.). Jest to z pewnością związane z jedną z reguł Zakonu Kaznodziejskiego, którego członkiem był św. Tomasz – *contemplata aliis tradere*. Tę cechę potwierdza nie tylko liczba publikacji i prowadzonych badań nad św. Tomaszem w wielu krajach, ale również samo zainteresowanie nimi. Wydaje się jednak, że podkreślenie tego punktu jest związane z tym, że wielu autorów, prowadząc badania nad Akwinatą i uprawiając filozofię realistyczną, nie zawsze przyznaje się otwarcie do tomizmu i do źródeł tej myśli. Poszukiwanie i studiowanie myśli Akwinaty (2.1. oraz 2.2.) nie zawsze zatem idzie w parze z głoszeniem i upowszechnianiem tej myśli. Zapewne racje psychologiczne, obawa przed otrzymaniem etykiety „tomista”, reakcja wobec „nakazu” *Ite ad Thomam*, powodują brak angażowania się w głoszenie i upowszechnianie myśli św. Tomasza.

3. Próba charakterystyki tomizmu konsekwentnego

Tomizm konsekwentny, jak zostało powiedziane, nie jest zamkniętym zespołem twierdzeń, który realizuje się przez wyznaczone praktyczne cele. Zgodnie ze zdaniem jego twórcy, to nie cele ani wartościowanie ma wyznaczać charakter filozofii, lecz zastana, poznawana rzeczywistość. Takie jest właśnie rozumienie przez prof. M. Gogacza istoty samej filozofii – jest ona „rozpoznawaniem i rozumieniem stanowiących realność przyczyn wewnętrznych, wyznaczających tożsamość i jednostkowość odrębnego, niepowtarzalnego obszaru bytowego, będącego z kolei przyczyną swych własności i relacji. Filozofia jest więc wyrażonym rozumieniem realności, jej budowy, tego, co ją stanowi jako jej istnienie i istota, a także tego, co ją wiąże z innymi bytującymi, jako przyczynami zewnętrznymi, w celach poznawczych, wartościujących, twórczych czy nawet wyjaśniających jej budowę”¹⁸. Tomizm konsekwentny będzie zatem poszukiwaniem, identyfikacją pierwszych elementów

¹⁶ M. Gogacz, *Tomizm*, dz. cyt., s. 99.

¹⁷ W artykule *Tomizm otwarty na dialog* M. Gogacz stwierdza: „Tomizm jest filozofią. Jako filozofia jest nauką. Stanowi go zespół zdań, których przedmiotem są wewnętrzne pryncypia, konstytuujące byt jednostkowy. ... Tomizm jako filozofia i nauka, a tym samym jako spójny, konsekwentny zespół zdań, jest wytworem człowieka i należy do kultury. Jako zespół zdań jest zapisem – doznanych przez intelekt człowieka w wyniku całego procesu poznania – wewnętrznych pryncypiów stanowiących oddziałujący na nas byt jednostkowy. Przedmiot ujęć i zapisów, stanowiących tomizm, jest wewnętrzną zawartością bytu jednostkowego, sumą stanowiących go pryncypiów powodujących poznanie, ujęcia i zapisy”. M. Gogacz, *Tomizm otwarty na dialog*, „Życie Katolickie” 8 (1989) 6, s. 120-121.

¹⁸ M. Gogacz, *Filozofia jako wyrażone rozumienie realności*, „Roczniki Filozoficzne” 27 (1979) 1, s. 115.

strukturalnych, pryncypiów bytu realnego. Ta identyfikacja pryncypiów dokonuje się w obrębie dyscyplin filozoficznych – metafizyki, teorii poznania i etyki¹⁹.

Zanim jednak rozpoczniemy charakteryzowanie tomizmu konsekwentnego przez poszczególne dyscypliny, należy jeszcze wyjaśnić, dlaczego ta forma recepcji myśli Akwinaty posiada doprecyzowanie – „konsekwentny”. Należy więc odpowiedzieć, na czym polega ta „konsekwencja” tomizmu konsekwentnego, będą to bowiem założenia metateoretyczne realizujące się w poszczególnych twierdzeniach ujęcia M. Gogacza. Charakterystyka ta jest z jednej strony historyczna, a z drugiej systematyczna.

Identyfikacji założeń historycznych dokonuje właśnie historyk filozofii, a jego zadanie polega na:

1) doprecyzowaniu tomizmu egzystencjalnego, który pojawił się w XX wieku i został wypracowany przez J. Maritaina i E. Gilsona, a w Polsce przez o. M. A. Krąpca;

2) rozpoznawaniu twierdzeń filozofii Awicenny (ale również Dunska Szkota, Kajetana, Suareza) w tekstach Akwinaty oraz wyłączenie ich z tomizmu egzystencjalnego (dotyczy to zasadniczo wpływów neoplatońskich)²⁰;

3) wyraźnym odróżnianiu metafizyki św. Tomasza od metafizyki Arystotelesa (byt to istota, substancja składająca się z formy i materii);

4) niemieszanie i rozpoznawanie odmian tomizmu w poszczególnych zagadnieniach i twierdzeniach metafizyki (tomizm esencjalizujący – tradycyjny, lowański, transcendentalny, egzystencjalny)²¹.

Zadanie określenia założeń systematycznych należy do filozofa, gdyż to on jako metafizyk dokonuje:

¹⁹ Z pewnością należałoby dołączyć również rozważania M. Gogacza dotyczące innych dyscyplin filozofii, z których należy wymienić filozofię społeczną i filozofię polityki (*Mądrość buduje państwo. Człowiek i polityka. Rozważania filozoficzne i religijne*, Niepokalanów 1993; *Życie społeczne w duchu Ewangelii*, „Episteme” 59 [2006]), filozofię wychowania (*Osoba zadaniem pedagogiki. Wykłady bydgoskie*, Warszawa 1997; *Podstawy wychowania*, Niepokalanów 1993), filozofię kultury (*Szkice o kulturze*, Kraków–Warszawa–Struga 1987).

²⁰ Zob. M. Gogacz, *Elementarz metafizyki*, dz. cyt., s. 149. M. Gogacz w jednym ze swoich artykułów wyraża następujące zdanie na temat połączenia w myśli Akwinaty różnych prądów intelektualnych: „tomizm nie jest spójną syntezą platonizmu, arystotelizmu, neoplatonizmu i prawd chrześcijańskich, tak jak nie jest zablokowaniem antycznych i średniowiecznych nauk przyrodniczych, filozofii i teologii. Tomizm jest teologią i filozofią, zawiera rozwiązania neoplatońskie i arystotelesowskie, lecz nie na zasadzie spójnej syntezy. Wszystkie te nurty dają się zidentyfikować i wydzielić bez uszczerbku dla ujęć wypracowanych przez św. Tomasza. Ujęcia te nie są uniwersalistyczną syntezą, lecz przekraczającą dotychczasowe metafizyki egzystencjalną wizją bytu, w którym istnienie i istota współtworząc byt domagają się uniesprzeczniającej racji w niezłożonym w sobie Istnieniu”. M. Gogacz, *Aktualne dyskusje wokół tomizmu*, „Zeszyty Naukowe KUL” 10 (1967) 3, s. 68.

²¹ Por. M. Gogacz, *Elementarz metafizyki*, dz. cyt., s. 176-177. Jest to punkt, w którym M. Gogacz odbiega od rozwiązań M. A. Krąpca, który w zagadnieniach metafizycznych często korzystał z dzieł komentatorów św. Tomasza – Kajetana, Jana od św. Tomasza, Franciszka Sylwestris z Ferrary. Por. M. A. Krąpiec, *Teoria analogii bytu*, Lublin 1993.

3.1. założenia realistycznego punktu wyjścia metafizyki (realizm poznania w spotkaniu)²²;

3.2. postuluje pluralistyczny sposób istnienia bytów²³;

3.3. konsekwentnie przestrzega nietożsamości (odrębności): przyczyny i skutku, wiedzy i bytu,

– stwarzania i tworzenia, własności i wartości, monizmu i pluralizmu, ujęcia genetycznego i strukturalnego – inaczej mówiąc – stosuje w filozofii metodę identyfikacji²⁴;

3.4. odróżnia ujęcie pryncypiów i samego bytu w sobie (*in se*) od ujęcia dla nas (*quo ad nos*)²⁵;

3.5. prowadzi badania myśląc za pomocą przyczyn i substancji, a nie przez relacje, cele czy wartości²⁶;

3.6. ustala przyczyny za pomocą porządku istotowego, a nie liniowego – hierarchicznego układu²⁷.

Konsekwentny tomizm polega nie tylko na wymienieniu tych postulatów, lecz przede wszystkim na ich realizacji.

Konsekwentne przestrzeganie realistycznego punktu wyjścia jest uznawaniem pierwszeństwa realnie istniejących bytów jednostkowych i jednoczesnym uznawaniem wtórności myśli, pojęć dotyczących tych bytów (3.1.). Konsekwentne będzie również przyjęcie, że początkiem i uzasadnieniem rzeczywistości jest istnienie, które należy określić jako akt będący wewnątrzbytowym powodem realności istoty, czyli odpowiednio wewnątrzbytowym powodem tożsamości. Akt istnienia wobec istoty realizuje swoją moc przez aktualizowanie i urealnianie, wiążąc wszystkie elementy w bytową jedność. Z tego punktu wynikają bardzo szczegółowe twierdzenia charakterystyczne dla tomizmu konsekwentnego: wyróżnienie własności przejawów istnienia – własności transcendentalnych; charakterystyczne określenie stwarzania i podtrzymywania w istnieniu; odróżnienie typów aktu istnienia (akt istnienia bytów osobowych, nieosobowych, przypadłości, Samoistny Akt Istnienia)²⁸.

²² Zob. M. Gogacz, *Okruszyny*, Niepokalanów 1993, s. 22-25.

²³ Por. P. Milcarek, *Metafizyka tomizmu konsekwentnego (próba charakterystyki)*, „*Studia Philosophiae Christianae*” 32 (1996) 2, s. 53-54.

²⁴ Zob. M. Gogacz, *Platonizm i arystotelizm (dwie drogi do metafizyki)*, dz. cyt., s. 126-127.

²⁵ Zob. M. Gogacz, *Elementarz metafizyki*, dz. cyt., s. 159.

²⁶ Zob. M. Gogacz, *Człowiek i jego relacje. Materiały do filozofii człowieka*, Warszawa 1985, s. 8.

²⁷ Zob. M. Gogacz, *Elementarz metafizyki*, dz. cyt., s. 149.

²⁸ Zob. M. Gogacz, *Akt istnienia (ispum esse) według tomizmu konsekwentnego*, „*Studia Philosophiae Christianae*” 22 (1986) 2, s. 25-39.

Zdaniem M. Gogacza odrębność jest podstawową własnością każdego bytu wynikającą z jego struktury. Odrębność ta oznacza nietożsamość jednej struktury z inną – byt, który jest spotkany i poznawany, jest „drugą odrębnością”.

Zdaniem Profesora twierdzenie dotyczące odrębności bytu (nietożsamości dwóch bytów), wyrażające jednocześnie zasadę niesprzeczności, jest pierwszym zdaniem metafizyki. Pierwszeństwo posiada tutaj raczej charakter punktu wyjścia i podkreśla pluralizm w sposobie istnienia bytów (3.2.). Obok odrębności w *Elementarzu metafizyki* M. Gogacz wymienia pozostałe sposoby istnienia bytu, czyli przejawy aktu istnienia – jedność, realność, prawdę, dobro i piękno²⁹. Na tych własnościach, jako na pryncypiach, budowane są osobowe relacje istnieniowe: pryncypium miłości (życzliwości) jest realność, pryncypium wiary (otwartości) jest prawda, pryncypium nadziei (zaufania) jest dobro.

Akt istnienia, jako pryncypium zapoczątkowujące byt, aktualizujące i urealnijające istotę, jest od niej w pewien sposób zależne, co prowadzi w konsekwencji do tego, że nie jest ani samoistne, ani absolutne. Akt istnienia posiada zewnętrzną przyczynę, która jest innym bytem, ale jednocześnie proporcjonalnym do sprawionego skutku – jest Istnieniem Samoistnym. Dla M. Gogacza, identyfikacja przyczyny sprawczej aktów istnienia bytów jednostkowych jest wykryciem *Ipsum esse* – istnienia Boga (3.6.)³⁰. Z pewnością przyczynowanie sprawcze nie wyjaśnia w pełni samej istoty bytu, który domaga się wytłumaczenia za pomocą innych przyczyn zewnętrznych – przyczyn celowych. Stanowiąc model i wzór dla istoty, mają one również charakter substancjalny i realnie wpływają na istotę, jako możliwość bytu jednostkowego³¹. Określenie atrybutów Boga w tomizmie konsekwentnym wiąże się z transcendentaliami, gdyż nieskończoność, trwanie, wieczność, niezmiennosc wyrażają wyłącznie status i pozycję Boga w stosunku do innych bytów (3.4.)³².

Prof. M. Gogacz jako twórca tomizmu konsekwentnego do podstawowych zagadnień filozoficznych zaliczał problematykę antropologiczną, rozważając ją jako realizację metafizyki człowieka i metafizyki osoby. Związane jest to z konsekwentną próbą odróżnienia ujęcia człowieka jako człowieka od ujęcia człowieka jako osoby. W pierwszym ujęciu człowiek rozważany jest z pozycji aktu istnienia i skutków wynikających z przyjęcia takiego punktu wyjścia. Wszystkie istotowe i przypadłościowe elementy człowieka z tej perspektywy są aktualizowane właśnie przez akt istnienia: „rozumna możliwość, jednostkująca formę i

²⁹ Zob. M. Gogacz, *Elementarz metafizyki*, dz. cyt., s. 169-170.

³⁰ Por. M. Gogacz, *Elementarz metafizyki*, dz. cyt., s. 38-41.

³¹ Zob. M. Gogacz, *Człowiek i jego relacje*, dz. cyt., s. 36-50; Por. tenże, *Filozoficzna konieczność istnienia aniołów jako celowych przyczyn dusz ludzkich*, w: *Człowiek we wspólnocie Kościoła*, red. L. Balter, Warszawa 1979, s. 87-116.

³² Zob. M. Gogacz, *Platonizm i arystotelizm*, dz. cyt., s. 97.

tworząca z nią duszę, jest aktualizowana przez możliwość materialną, wnosząca w duszę szczegółowość i tworząca z nią człowieka, jest aktualizowane ciało, jako suma przypadłości fizycznych, scalonych możliwościami podmiotem materialnym, domagającym się aktu w postaci formy, którą łącznie z ciałem urealnia akt istnienia”³³.

Metafizyka osoby proponowana przez M. Gogacza związana jest z ważnym odkryciem dokonany na podstawie badanych tekstów św. Tomasza. Odróżnienie natury, *quidditas* i subsystemy, charakterystyczne dla Akwinaty, staje się podstawą nowego rozumienia osoby w stosunku do boecjańskiej definicji. Subsystema jako pełna istota bytu – wraz z własnością podmiotowania przypadłości oraz własnościami istnienia, transcendentaliami – jest charakterystyczna dla konsekwentnego przypisania istnieniu pierwszego pryncypium bytu. Stąd definicja osoby brzmi następująco: *persona est intellectualis subsistentiae individuum ens*³⁴. Intelktualność wyróżniona jest tutaj ze względu na to, że jest możliwością aktualizowaną przez akt istnienia. Rozumność występująca w definicji boecjańskiej została przez Akwinatę nie tylko rozwinięta, a wręcz zmieniona przez przypisanie jej statusu możliwości, a nie aktu. Człowiek jest osobą nie przez jakąkolwiek możliwość, ale przez akt istnienia, co sugeruje właśnie zmianę z perspektywy esencjalnej na egzystencjalną³⁵. Intelktualność w osobie jest sferą możliwości, natomiast indywidualne istnienie jest warunkowane przez pryncypium będące aktem istnienia.

Wymienione wyżej założenia tomizmu konsekwentnego można odnieść do takiej dyscypliny filozoficznej, jaką jest teoria poznania. Prof. M. Gogacz uznaje, że teoria poznania jest taką nauką filozoficzną, która również polega na identyfikacji pryncypiów. Należą do nich: określenie poznania jako realnej, niesamodzielnej relacji między bytami (realizuje się przez spotkanie); określenie intelektu możliwościowego jako podmiotu (kresu tej relacji) oraz poszczególnych władz poznawczych, zarówno zmysłów zewnętrznych jak i wewnętrznych (władze identyfikowane są jako możliwości duszy); określenie aktów i przedmiotów poszczególnych władz poznawczych³⁶; wskazanie na *species* poznawcze jako sposób przez który dokonuje się poznanie³⁷.

³³ M. Gogacz, *Człowiek i jego relacje*, dz. cyt., s.62.

³⁴ M. Gogacz, *Próba heurystyki subsystemy i osoby*, w: *Studia philosophorum medii aevi*, t. 8: *Sybsystema i osoba według św. Tomasza*, red. M. Gogacz, Warszawa 1987, s. 14.

³⁵ Por. M. Gogacz, *Problem teorii osoby*, „*Studia Philosophiae Christianae*” 7 (1971) 2, s. 47-65.

³⁶ W książce *Ku etyce chronienia osób* M. Gogacz wyraża się następująco: „W tomizmie konsekwentnym, tworzonym w ATK przez historyków filozofii, wyraźniej korzystamy z tezy, że poszczególne władze poznawcze, jako własności człowieka, są przystosowane do odpowiedniego dla siebie przedmiotu”. M. Gogacz, *Ku etyce chronienia osób*, Warszawa 1991, s. 13.

³⁷ Zob. M. Gogacz, *Elementarz metafizyki*, dz. cyt., s. 110-116, 168-169.

Jednak elementem podstawowym i charakterystycznym dla tomizmu konsekwentnego w teorii poznania jest podkreślenie roli mowy serca, określenie poznania niewyraźnego i wyraźnego, poprzez który uwypuklony zostaje sposób poznawania istnienia w bycie. Przez mowę serca należy rozumieć zespół skutków wywołanych w intelekcie możliwościowym przez oddziałujący byt (własności istnienia i istoty). Teoria mowy serca akcentuje to, że poznanie jest relacją realną, akcentuje oddziaływanie samego aktu istnienia na władzę poznawczą, akcentuje wreszcie zareagowanie intelektu (słowo serca) na poznanie przez skierowanie się do tego, co poznawane³⁸. Zdaniem M. Gogacza wszystkie skutki poznania w obrębie mowy serca stanowią recepcję postaci poznawczych (*species*), którą można znaleźć w wypowiedziach św. Tomasza z Akwinu dotyczących poznania³⁹.

Tomizm konsekwentny rozwija również problematykę podstaw etyki, a poglądy prezentowane przez M. Gogacza zyskały nawet swoistą nazwę – „etyka chronienia osób”. Pierwsze zdanie książki pt. *Wprowadzenie do etyki chronienia osób* charakteryzuje to pole badań filozoficznych: „etykę stanowi ustalenie, które działania ludzkie chronią zgodnie z prawdą dobro osób”⁴⁰. Jej samodzielność związana jest z normami postępowania, będącymi kryteriami wyboru działań chroniących. Proponowane normy są następujące: kontemplacja, mądrość i sumienie. Kontemplacja jest sposobem poznania człowieka, przez który uwyraźniają się relacje osobowe. Ona stanowi powód ochrony tych relacji – kontemplacja jest współpracą intelektu i woli, gdyż intelekt świadczy o nich, a wola je akceptuje. Mądrość jest umiejętnością rozważania prawdy jako dobra i dobra jako prawdy. Intelekt, rozpoznając prawdę, jednocześnie odnosi ją do dobra, rozpoznaje, czy prawda ta będzie chroniła osobę. Sumienie jako pryncypium etyki skłania intelekt do liczenia się z dobrem, jest pryncypium tego, że chcemy dobra i unikamy zła⁴¹.

Działania chroniące osoby i relacje osobowe polegające na ich podtrzymywaniu jednocześnie powodują ich trwanie. Trwanie relacji osobowych zdaniem M. Gogacza sprawia, że stają się one cenne, stają się wartością. Takie usytuowanie wartości wskazuje, że nie są one pryncypiami działań moralnych. Pryncypia działań moralnych są skierowane do bytów realnych, a nie do wiedzy, celów, modeli. Dyskusja M. Gogacza z aksjologicznym pojmowaniem etyki wskazuje na konsekwentne odróżnianie własności od wartości (3.3.) oraz

³⁸ Zob. M. Gogacz, *Elementy tomistycznej teorii serca*, „Roczniki Filozoficzne” 35 (1987) 1, s. 231-233.

³⁹ Zob. M. Gogacz, *Doprecyzowanie problemu species*, „Studia Philosophiae Christianae” 31 (1995) 2, s. 72-74.

⁴⁰ M. Gogacz, *Wprowadzenie do etyki chronienia osób*, Warszawa 1998, s. 7.

⁴¹ Zob. M. Gogacz, *Sumienie, kontemplacja, mądrość*, „Studia Philosophiae Christianae” 25 (1989) 2, s. 65-66; zob. M. Gogacz, *Ku etyce chronienia osób. Wokół podstaw etyki*, Warszawa 1991, s. 172-177.

sposób badania posługujący się porządkiem przyczyn i substancji, a nie przez cele czy wartości (3.5.)⁴².

* * *

Zdaniem Prof. M. Gogacza tomizm nie jest filozofią zamkniętą i zakończoną; wręcz przeciwnie: jest propozycją filozofii realistycznej otwartej na dialog. Otwartość nie polega na przyjmowaniu wszystkiego na zasadzie kompilacyjnego połączenia dowolnych, aktualnych treści w imię wyższych racji – w tym przypadku dialogu czy porozumienia. Otwartość na dialog, zdaniem M. Gogacza, to wierność bytom, nieustanne kierowanie się prawdą i dobrem jako ich własnościami⁴³. Dialog w filozofii polega właśnie na poszukiwaniu w różnych filozofiach ujęć zgodnie z bytami wyrażających ich istnienie i istotę. Tomizm konsekwentny, będąc otwartym na dialog, proponuje filozofię, której centrum uwagi jest nieustannie precyzowana problematyka istnienia i istoty.

⁴² Por. M. Gogacz, *Sumienie, kontemplacja, mądrość*, dz. cyt., s. 67-68.

⁴³ Zob. M. Gogacz, *Tomizm otwarty na dialog*, dz. cyt., s. 124-125.